

Драгана Б. Вукићевић¹
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ДУГО ИШЧЕКИВАНА СТУДИЈА

Пандуревић, Јеленка (2020), *Фолклорни еротикон. Еротика и поетика српских народних пјесама*, Вишеград: Андрићев институт.

Ако бисмо следили изреку *noten est oten*, и насловима придали функцију имена, онда би нас наслов студије Јеленке Пандуревић *Фолклорни еротикон. Еротика и поетика српских народних пјесама* усмерио, с једне стране, према конструкцији фолклорног еротикона, неустављеног а очекиваног у хипотетичкој едници „српских еротикона”, а с друге, према једном од најзначајнијих методолошких проблема са којима се сучељавају истраживачи који у интердисциплинарни простор еротологије улазе кроз ходнике своје струке. Везник „и” у наслову сугерише напоредност еротолошког и поетолошког приступа и открива интерпретативну позицију ауторке. На методолошком раскршћу, ризикујући да поетиком угуши еротику, а еротиком поетику, ауторка је успела да успостави баланс, да уместо „еротике и поетике српских народних пјесама” фундаира фолклорну поетику еротског. У истраживачкој саморефлексији, ауторка учова да се аспекти фолклорне еротике препознају „као наджанровски прикривени кодови, а метафоричка значења, која опстају прилагођавајући се специфичним захтјевима поетичких норми, могла би се представити као низ варијетета, посредством одабраних примјера” (подв. Д. В.).

Још једна напомена везана за „*oten*”. Дефинисање корпуса синтагмом „српске народне пјесме” може нас усмерити ка познатим, вредносно афирмисаним делима из усмене књижевности иако је грађа много шири. Корпус текстова обједињених у овој књизи упућује на једно од кључних правила еротолошких анализа у којима се еротски потенцијал текста не самерава његовом естетском валоризацијом и хијерархијским местом у официјелној култури. Управо обратно, еротолози већином грађу налазе на периферији, маргини, што условљава да се паралелно са признатим и високовреднованим текстовима одређене културе у пољу анализе нађу и тривијални, игнорисани, избачени,

¹ prof.vukicevic.dragana@gmail.com

презрени, занемарени текстови. Управо ћемо стога избор грађе истаћи као посебну вредност ове књиге, која је успела да учини видљивим невидљиве текстове, и да их интегрише у академски херменеутички простор. Студија је повезала у вредносним класификацијама различито позициониране текстове: једни припадају митско-обредном типу грађе, други канонизованом корпусу усмене књижевности, трећи „живој усменој традицији”. У овом привидно „галиматијаском” поетичком преплитају, управо је упућеност ауторке у савремена постфолклорна истраживања омогућила лакше успостављање генетичких, архетипских и/или типолошких веза између привидно несамеривих, односно вредносно и идеолошки раздвојених текстова. У истом пољу њене анализе нашли су се текстови високе уметничке вредности, различити жанрови (епске песме, предања, приповедне песме...), али и виталне форме савременог фолклорног песништва: гаре, ојкаче, бећарци, асталске песме...

Констатација да је студија Јеленке Пандуревић дуго очекивани фолклорни еротикон призива у поредбено поље раније фолкорне еротиконе и попуњава празнину узроковану корпусом текстова: на почетак низа, инспирисани Фројдовим проучавањима нагонског живота, могли бисмо ставити Краусова истраживања јужнословенског фолклора; затим им придружити монографију Александра Костића *Сексуално у нашој народној поезији* (1933, репринт 1978); *Мрсне приче*, које је приредио Душан Иванић; коауторску студију Зоје Карановић и Јасмине Јокић *Смеховно и еротско у српској народној култури и поезији*, све у циљу указивања на различитост приступа и демаскирања динамичног, јанусовског, метаморфичног лица ероса. Специфичност фолклорног еротикона који ствара Јеленка Пандуревић управо се односи на истраживачки угао и фокусирање на поетске аспекте „непоетских” текстова и њихово придруживање поетичким истраживањима својих претходника. Монографија је и изврстан водич, једна врста ексцерпираних библиографије из области фолкорне еротологије у којој су се нашли радови Дејана Ајдацића, Хатице Крњевић, Снежане Самарије, Зоје Карановић, Јасмине Јокић, Ивана Златковића и других, преко синтетичких студија најзначајних српских еротолога Душана Иванића и Саве Дамјанова, лингвистичких проучавања Данка Шипке и Милоша Ковачевића, те постфолклорних истраживања (Смиљане Ђорђевић Белић, Јеленке Пандуревић, Драгице Панић Кашански...).

Студија Јеленке Пандуревић може се читати и као мала енциклопедија постфолклорних форми са сажетим описима њихових поетичких карактеристика, одличан водич неупућенима у савремена истраживања и књижевнотеоријске марказије скрајнутих облика стваралаштва. У методолошким ауторе-

ференцама ауторка даје сажету експликацију „интерпретативног оквира” који се шири на феномен треће културе и улази у домен постфолклора:

„Основни интерпретативни оквир одређен је, дакле, посредством феномена тзв. „треће културе”, која се артикулише изван патријархалне и руралне, али и изван службене и елитне, и балансира у зависности од уједна различитих традиција и супкултурних сегмената који је дефинишу као изразито полицентричан систем. Хибридна структура која укључује елементе пучке и дивље књижевности, фолклоризам, медијски посредовану комуникацију „у малим групама” и масовну културу, означава се и термином „постфолклор”.

Укључивањем теренске истраживачке грађе ауторка је читаоцима омогућила непосредан увид у живу традицију и освежила академски стил излагања „ефектом реалног, хуморног и актуелног”. У том смислу, осим што истичемо озбиљност и истраживачку минуциозност, као квалитет ове студије издвајамо и естетски ужитак, умешну сквилибристику, пребацивање са аналитичког, рефлексивног на егземпларно: смешовно, радосно, животно, речју – карневалско. Студија је и својеврсна антологија карневалских текстова, а кроз идејни инструментариј преузет из Бахтинових „карневалских студија” и ода непресушној и неспутаној енергији живота. Управо ову победу ероса у свим могућим како нееротским тако и експлицитно еротским контекстима/жарновима сматрамо идејом водиљом коју је ауторка успешно следила крећући се кроз текстове огромног распона – како дијакхронијског, тако и аксиолошког, жанровског, идеолошког...

За проучаваоце еротске реторике сматрамо изузетно значајном студију *Фолклорни еротикон између обредне и поетске метафоре*, у којој се кроз два типа метафоризације (обредну и поетску) прате варијације и повезују удаљени текстови са истим метафоричким језгром. Поднаслови су и својеврсни каталог метафора из којих се генеришу и умножавају еротске слике, истовремено и цитати који асоцијативно у свести читаоца активирају најразличитију фолклорну грађу:

Вук на овцу своје право има
За горицом водица, на водици цурица
Свилен конач
Млада је у граду
У ђул-башчи, крај шимшира
Лов ловили

Оставићемо фолклористима и етнологима да прате путању метафора од обредног до поетског; нас занима мање истакнута, али изузетно добро обрађена реторска компонента еротског.

Оно што повезује све наведене примере еротских метафоричних сигнификација управо упућује на животне реалије и огромну генеришућу моћ језика. Моћ језика сагледава се као еротска моћ, јер се еротско може ишчитавати из најразличитијих дихотомија уочених у непосредној реалности – један тип дихотомија се црпи из сточног фонда, други из водених метафора, трећи из земљорадничких... Сексуално се генерише из активног и пасивног, шиљастог и облог, тврдог и меког, декодира из радњи попут ткања, орања, угриза, шетње... Управо ова трансферност, варијантност и универзалност супротности уједињених у еросу – чини реторику еротског максимално екстензивном и апсорптивном, отовореном према искључивостима кроз инверзије, парадокс, оксиморон. У реконструкцији еротске реторике незаобилазним сматрамо и поглавље *Онеобичавање и изневјерено еротско очекивање* у којем се кроз фигуру апросдокетона открива и лудички елемент ероса.

Студија је пример вешто пређеног двосмерног пута од конкретних, одабраних примера до еротског наджанровског прикривеног кода. На том путу ауторка је прагматично еротске сигнале који су понекад били пригушени, а понекад „огоњени”, појачани, превише очигледни да би се иза њих могао препознати архивиран обредни слој значења или открити „генетички код”. Добра ерудиција и познавање грађе омогућили су ауторки прво да „чује” сигнале, а потом да разоткрије импулсе еротског и тамо где су контекстом удаљени од језгра од којег потичу. Индикативно је на пример ауторкино „извиђање еротских метафора” у формулама њежности и милоште (попут „јање моје”), у еротским транскрипцијама лексема из „сточног дискурса” (гара, мрчити) или у појачаваној еротској сигнификацији „мрких брка” у жанровском распону од јуначке епике до опscene свадбене лирике. У реконструкцији наджанровског прикривеног кода, посебан херменеутички изазов представљале су удружене еротске метафоре (воде, јелена, девојке) или препознавање еротских изоморфа (јелен – коњ), асоцијативних спојева (обљубљене жене, „замућене воде”, покошене ливаде, погажене баште, потргане руже...

Осећај за исто у различитом, и добро, бахтиновско, фундаирање еротског са одличним познавањем како обреднообичајне праксе тако и постфолклорних форми омогућило је ауторки да еротско дочара као обновитељско, стваралачко, неспутано – универзално. Овај „пренос” једног јаког еротског импулса кроз различите текстове нарочито се добро види у описима „селидбе метафора” (ин-

дикативно је праћење еротских метафоричких сигнификација извора, жедног коња и јунака у распону од песама „на народну” до новокомпонованих песама, или праћење варијантних облика наратива о девојци/невести пресретнутој на води, где се као актери јављају и змај и младић.

Осим препознавања истог у различитом (на пример, преко младића/змаја укрштање зооморфног и антропоморфног кода), осим синтетичких увида у путању еротских метафора и праћења различитог у истом, значајности монографије *Фолклорни еротикон* допринеле су анализе конкретних текстова, као и њихових варијантних облика (такве су, на пример, анализе песама: *Бисер ниже Бисер-беговица*, *Бисер-беговица*, *Бисер ниже Јованбеговица*). Као посебан херменеутички изазов (успешно савладан) издвајамо различите перспективизације једног мотива, на пример, зидања града, кроз који се семантизација еротског пратила у огромном распону од космогонијског и хијерогамијског, с једне стране, преко обредног брачног везивања и еротског спајања – до опцене метафоризације.

Поред истакнуте поетичке и реторичке димензије еротског, студија Јеленке Пандуревић значајна је и због реконструкције идеолошких и социолошких аспеката еротског. Иако припада простору интимног и телесног, еротско је увек означено/осенчено јавним и нетелесним. У студији Јеленке Пандуревић видимо у којој мери је еротско било испровоцирано, као и у којој мери је провоцирало оно што се конституисало као доминантна културна матрица; на корпусу проучаване грађе то је вишевековни стабилни модел патријархалне културе. Једностраност закључивања је избегнута непрестаним враћањем грађи и стављањем текста у епицентар, а не сопствене мисли или теорије. У овој студији грађа се поштује, она се не подређује заводљивим конструктима, актуелним приступима – она „надзире” истраживача. На уму имамо изразито суптилно нијансирање „идеолошког значења” конструисаног кроз еротски говор. С једне стране, фасцинантна је реконструкција еротских слика из различитих извора, а с друге – њихова различита идеолошка прагматичност. У различитим контекстима еротика је била попут вентила на лонцу којим су се напетости смањивале и одржавала пожељна „друштвена температура”; у другом случају – оне су деловале субверзивно, мењале доминантне односе снага, стварале отпор, јаз; у трећем, оне су славиле живот неутралишући идеолошку једностраност и искључивост.

Студија Јеленке Пандуревић значајна је и за социолошка истраживања, јер се кроз призму еротског бави социјалним релацијама успостављеним у патријархалној заједници, институцијом брака, статусом прељубника, пробле-

мима мушке и женске сексуалности... И студија Александра Костића, иако је фокусирана на медицинске аспекте фолклорне еротике, такође се може читати из социоцентричне позиције. Она показује како је фикција била укључена у процесе, следимо фукоовску идеју, психијатризације перверзних ужитака ради што лакшег препознавања аномалија и патологије коју треба лечити. Содомија, хомосексуалне везе, мастурбација, све до секса без деце, с аспекта заједнице били су дисфункционални и као такви игнорисани или прохибирани. Пандуревићева се не бави сагледавањем ероса кроз призму патологије, она заправо прати процесе социјализације полног и еротског, његово надзирање, али и непрестано ослобађање, парадоксално јачање ероса што су механизми прохибиције били већи (илустративна је еротска сигнификација девојке у кавезу).

Као антологија постфолклорних еротских текстова, као водич кроз ранија еротолошка истраживања фолклорне грађе, као поетика и реторика еротског, као анализа социјалних и ширих, идеолошких аспеката еротског – монографија Јеленке Пандуревић представља незаобилазну лектуру како за будућа еротолошка, фолклористичка и постфолклористичка истраживања, али и штиво за све уживаоце у добром тексту, лишеном искључивих научноистраживачких претензија.